

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

УДК 821.161'04.09

Вдовина О. Я.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ КИРИЛОМ ТУРОВСЬКИМ СЛОВА ІОАННА ЗОЛОТОУСТОГО У «СЛОВІ ПРО РОЗСЛАБЛЕНОГО»

У статті порівнюються два схожі твори Іоанна Золотоустого й Кирила Туровського. Авторка намагається довести, що давньоруський письменник створив оригінальну інтерпретацію візантійського джерела.

Однією з головних рис середньовічних літературних творів є компілятивність. Однак така риса не знецінює своєрідної «оригінальності» цих писань. Відтак дослідника цікавлять не лише джерела запозичень, а й невідмінна самотність кожного твору, що виявляється в головних ідеях, відповідно до яких автор добирає необхідні уривки з різних джерел, а також у тих наголосах, які увиразнюють думку саме цього письменника чи мислителя.

Звертаючись до спадщини Кирила Туровського (1130-1182), ряд науковців, таких як О. С. Архангельський, І. П. Єрьомін, О. Ф. Замалеєв, В. В. Колесов, В. В. Мильков, Г. Подскальський та ін., відзначають стилістичну та певною мірою текстуальну подібність багатьох його слів із творами Григорія Богослова, Григорія Нісського, Єпіфанія Премудрого, Феодорита Кирського та ще цілої низки представників східної патристики, а особливо зі словами Іоанна Золотоустого.

Отож звернімося до конкретного прикладу і порівняймо два твори, безперечно схожі між собою, а саме: «Слово про розслабленого» (повна назва «Того же грішного мниха слово о раслабленомъ, от бытия и от сказанія евангелскаго, в неделю 4 по пасці») Кирила Туровського та «Слово дванадцятє» з циклу «Проти аномеїв» («Про розслабленого, який був хворий тридцять вісім років, і на слова: Отець Мой доселі ділаєть, и Азь дѣлаю» (ів. 5:17)) Іоанна Золотоустого*.

Обидва автори витлумачують розповідь із Євангелія від Іоанна про оздоровлення розслабленого при Віфесді, тобто Овечій купелі. Ісус оздоровляє чоловіка, який хворів тридцять вісім років. Біля цієї купелі збиралося багато калік та немічних, бо Ангел Господній час від часу спускався до купелі, торкався води, і перший, хто після цього входив у купіль, одужував. Розслаблений приходив щоразу, проте йому ніколи не вдавалося увійти першим. Христос зцілив цього чоловіка словами: «Уставай, візьми ложе своє – та й ходи!» А оскільки того дня була субота, юдеї почали докоряти оздоровленому, щоб не носив ложа. Чоловік же пішов до храму, де знову зустрів Ісуса, і Господь наказав йому не грішити більше, і він пішов і сповіщав юдеям, що Той, Хто його зцілив, – Ісус.

Усі моменти біблійної оповіді відображені й пояснені у вибраних нами творах. Зокрема одразу впадає в око однакове тлумачення ключового образу Овечої купелі як хрещення. При цьому наголошується, що у водах Віфесди оздоровлювалася тільки одна людина, а вода хрещення може зцілити всіх, причому не тільки тілесно, а й духовно, бо Божа благодать не зменшиться, хоча б у воду ввійшли люди всієї землі [1, 2].

Кирило Туровський зазначає, що під час хрещення сам Дух Святий, ангельський Владика, освячує воду і дає здоров'я душам і тілам,

* Авторка використовувала російськомовний переклад творів Іоанна Золотоустого. Тут і далі переклад з російської наш. Цитати зі Святого Письма збережені старослов'янською мовою.

а через відпущення гріхів зцілює різні духовні недуги: «...аще кто сліп есть разумомъ, ли хром невіриемъ, ли сух мнозих безаконий отчаяниемъ, ли раслаблен еретичьскимъ учениемъ - всіх вода крещения съдравы творить» [3].

До речі, метафоричні звороти на кшталт «сліп разумомъ» чи «хром невіриемъ» — це не просто поетичні фігури. Вони відображають розуміння і Кирилом Туровським, і Отцями Церкви глибокого зв'язку між душею та тілом людини, коли певна духовна недосконалість та гріховність супроводжується фізичними вадами. Скажімо, Григорій Нісський вважав, що фізичний стан людини корелює з її розумом. Зокрема він пише: «Проте неможливим і незбагненим чином розум наближається до природи і, дотикаючись до неї, споглядається і в ній, і довкола неї, і не зануреним у неї, і не таким, що її оповиває, а таким, що ані сказати, ані помислити нічого, - хіба тільки те, що коли природа у своєму власному зв'язку в порядку, то тоді й розум стає дієвим. А якщо вона в чомусь схибить, у тому ж буде кульгати й рух розуміння» [4].

На відміну від давньоруського автора, Иоанн Золотоустий акцентує увагу на тому, що Овеча купіль показує силу ангела, а хрещення - безмежну силу Бога: «Така різниця між силою раба (ангела) та владою Господа. Той зцілив одного, а Цей увесь світ; той - одного в рік, а Цей - щодня, хоч би увійшли в купіль і тисячі, всіх оздоровлює; той зціляв через сходження й зрушення води, а Цей не так, але достатньо вимовити над водою тільки Ім'я Його, щоб надати їй цілющої сили; той оздоровлював від тілесних ушкоджень, а Цей зцілює недуги духовні» [5].

Такий наголос не випадковий, адже слово візантійського Отця має полемічний характер (проти аномей) і підпорядковане доведенню божества Ісуса Христа та того, що Він уздоровив розслабленого саме Божою силою та благодаттю. Це яскраво виявляється в подальшому поясненні головних моментів євангельської розповіді. Так, у словах «Уставай, візьми ложе своє - та й ходи!» підкреслюється, власне, божественна сила Христа: «Навіщо Він наказав йому взяти своє ложе? - запитує Иоанн Золотоустий. - Першою й головною причиною було те, що Христос хотів звільнити юдеїв від дотримання закону (про суботу); адже, коли з'явилося сонце, не слід вже триматися світильника... По-друге, Христос дав цей наказ для того, щоб затулити безсоромні вуста юдеїв», які всіляко спотворювали смисл Його чудес. І по-третє, «щоб ти знав, що зцілення

було здійснене не людським вмінням, а божественною силою» [6]. Далі автор просить особливої уваги, доходячи до суті справи, яка полягає в розгляді того, як Ісус виправдовується перед юдеями за те, що наказав розслабленому в суботу носити своє ложе, і каже: «Подивімося, як Він виправдовується; тому що спосіб Його виправдання показує нам, чи Він належить до підданих, чи до вільних, до тих, хто служить, чи до тих, хто наказує... Як же Він виправдовується? «Отець мой,— каже,— доселі дѣлаєть, и Азъ ділаю (ів. 5:17). Чи бачиш Його владу? Якщо б Він був нижчий і менший від Отця, то сказане Ним служило б не виправданню, а ще більшому звинуваченню й найважчому осудові... Отже, якщо Христос таким чином виправдовувався перед юдеями, то цим Він без сумніву показав нам, що Він має гідність, однакову з Отцем» [7]. Таким чином, особа Христа є центральною в інтерпретації Иоанна Золотоустого.

Відтак образ розслабленого не такий яскравий, хоча також увиразнюється, порівняно з біблійним текстом, як уособлення людських нещастя, «вчитель терпіння й мужності для всіх мешканців світу» [8]. Після зцілення він стає здоровим не тільки фізично, а й духовно, немовби прозріває від гріховного засліплення й визнає Ісуса Богом, тоді як юдеї не хочуть прийняти того, що оздоровлення відбулося Господньою силою. Тому розслаблений «стає благовісником, вчителем невірних, лікарем та проповідником на їх сором та осудження - проповідником не голосом, а ділами, не словами, але самими подіями...» [9].

Натомість для Кирила Туровського, на нашу думку, головним є сотеріологічний мотив. Кульмінаційним місцем слова є розмова розслабленого зі Спасителем, у якій перший розповідає про свої страждання. В цій розповіді автор використовує, зокрема, переспіви псалмів. Чоловік визнає свою хворобу як кару за гріхи: «...гріси мои вся уды телесе моего раслабиша, а душа моя преже страсти поношени бодома бысть. Богови ся молю, и не послушает мене, зане превъзидоша безакония моя главу мою. Врачем издах все мое имъние, и помощи уллучити не възмогах: нистъ бо зелия, могуща божию казнь приминити» [10]. Ба більше, розслаблений, як нащадок Адама, символічно являє нам образ праотця і, тим самим, образ первородного гріха: «Не имію же,- скаржиться хворий,- ни имінія, да бых си единого умъздил о мнѣ пекущая человека, яко злі расточих даное ми в рай бо-

гатьство, и змьємъ в едемі украдена ми бысть чистоты одежа, и еде лежю наг божия покрова» [11].

Після гріхопадіння перших людей їхній зв'язок з Богом порушився, і людськими силами відновити його було неможливо. Отож розслаблений каже, що не має людини, яка б піднесла його до води, адже навіть старозавітні пророки й царі не в змозі йому допомогти: Єноха та Іллі немає на землі, Авраам з Йовом також відійшли в безкінечне життя, Мойсей та Соломон - і ті згрішили, і не знайти на землі праведного.

Зрозуміло, що спасти грішного Адама міг тільки Бог, причому Бог втілений, Боголюдина. Це й підтверджує своїми словами Ісус: «Аз тебе ради человек бых,— щедр и милостив, не сългав объта мого въчеловіченія... Тебе ради, бесгогътън сы, плътию обложихься, да всіх душевныя и телесныя недугы ицълю. Тебе ради, невидим сы ангельским силам, всім человеком явихься; не хошю бо моего образа в тліини презръти лежаща, нъ хошю и спасти и в разум истинный привести. И глаголеши: человека не имам! Аз бых человекъ, да богом человека сътворю...» [12].

Христос як Новий Адам - один з улюблених мотивів давньоруського любомудра, який зустрічається і в інших його творах. Це не оригінальна думка, навпаки, її подибуємо, з одного боку, в апостола Павла та Отців Церкви, а з другого, - в представників значно пізнішого періоду. Наприклад, варто згадати глибокий умовивід С. Булгакова: «Спасінням однаково не могло б вважатися ані повне знищення старого Адама (наприклад, під час всесвітнього потопу), ані створення нового людства, яке ніякого зв'язку з цим старим не має. Має бути врятоване саме це людство, старий Адам, причому сам, бо тільки такий спосіб сумісний з його свободою, але й не сам, бо самоспасіння йому понад силу. Тому спасителем людства могла стати тільки людина, яка при цьому в своєму онтологічному естві резюмує всю природу людини, власне ка-

жучи, першо-Адам, самий корінь людського дерева. Та старий Адам впавав непоправно і в шеолі очікував свого остаточного вироку, а тому, коли й він не міг стати спасителем, тоді треба визнати, що ним повинна бути вже Не-людина. Такою Людиною й Не-людиною був Христос, новий Адам, втілений Бог» [13].

Як впливає з усього сказаного, в слові Кирила Туровського провідною є ідея спасіння старого Адама-розслабленого Новим Адамом-Христом. Що ж стосується підтвердження божества Другої Особи Божої - основи задуму Іоанна Золотоустого, то киеворуський автор обмежився невеликим пасажем-відповіддю оздоровленого юдеям: «Ність вълхв, ни чародій, ни естъ ходатай, ни ангел, нъ сам Господь бог Израилев, понеже не осяза мене руками, ни приложи былия к вридом удов моих. Нъ слово его дьломъ бысть...» [14].

Водночас наприкінці слова наголошується роль Церкви у спасінні людей. Адже Христос як милостивий самарянин обмив рани старого Адама у святій тайні хрещення, а далі залишив його на Церкву, свою велику справу, що здійснюється заради майбутнього Небесного Царства. І самі миряни зобов'язані брати в її житті активну участь, дбаючи про власне спасіння, тому, зустрівши розслабленого після оздоровлення в церкві, Господь наказує йому: «Ось видужав ти. Не гріши ж уже більше, щоб не сталося тобі чого гіршого!» (ів. 5:14).

Таким чином, порівнюючи «Проти аномеїв. Слово дванадцятье» Іоанна Золотоустого та «Слово про розслабленого» Кирила Туровського, ми виявили значну подібність цих творів, що дозволяє стверджувати велику ймовірність використання киеворуським автором взірця свого попередника. Проте Кирило Туровський оригінальне опрацював візантійське джерело й створює власну інтерпретацію, де головним є не доведення божественності Другої Особи Божої, а сотеріологічний мотив, спасіння старого Адама-розслабленого Новим Адамом-Христом.

1. Се. *Иоанн Златоуст*. Полное собрание творений: В 12 т.-М.: Правосл. книга, 1991.-Т. 1.-Кн. 2.-С. 606.
1. *Туровский Кирилл*. Того же грішного мниха слово о раслабленіи, от бытия и от сказания евангелскаго, в неделю 4 по пасці // Труды отдела древнерусской литературы (далі - ТОДРЛ).- 1959.- Т. XV,- С. 332.
3. Там само.
4. *Григорій Нисский (Святой)*. Об устройении человека.- СПб.: Ахіота, 2000.- С. 64.
5. *Св. Иоанн Златоуст*. Полное собрание творений: В 12 т.-Т. 1.-Кн. 2.-С. 606.

6. Там само.- С. 609.

7. Там само.- С. 612.

8. Там само.- С. 608.

9. Там само.- С. 612.

10. *Туровский Кирилл*. Вказ. праця.— С. 332.

11. Там само.- С. 333.

12. Там само.

13. *Булгаков С. Н.* Свет Невечерний: Созерцания и умозрения.- М.: Изд-во АТС; Харьков: Фолио, 2001.- С. 528.

14. *Туровский Кирилл*. Вказ. праця.- С. 334—335.

Olena Vdovyna

**TO THE PROBLEM OF IOANN ZOLOTOUST'S WRITING
AS A SOURCE OF «WORD ON LIMP MAN» BY KYRYLO TUROVSKYI**

The article compares two similar texts by Ioann Zolotoust and Kyrylo Turovskiy. The author is trying to prove that the Old Rus s writer made an original interpretation of the Byzantine source.